

Emina Kurtić
University of Sheffield
Department of Human Communication Sciences
31 Claremont Crescent, GB-S10 2TA Sheffield
e.kurtic@sheffield.ac.uk

Bernes Aljukić
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Odsjek za bosanski jezik i književnost
Dr. Tihomila Markovića 1, BA-75000 Tuzla
bernes.aljukic@bih.net.ba

POŠTAPALICE U RAZGOVORNOM BOSANSKOM JEZIKU: POZICIJSKA OBILJEŽJA I FUNKCIJA POŠTAPALICA U KONSTRUKCIJSKIM KOMUNIKACIJSKIM JEDINICAMA

U ovome se radu bavimo formom i funkcijom poštapalica u razgovornom bosanskom jeziku s obzirom na njihovu pozicijsku valentnost u konstrukcijskim komunikacijskim jedinicama (TCU). Poštapalice zauzimaju periferno mjesto u formalno-gramatičkim modelima i najčešće se analiziraju sa stilskog ili sociolingvističkog aspekta, pri čemu se njihova uporaba ne preporučuje, jer se smatraju obilježjem lošeg govornog stila i nepotrebnim dodatcima u govoru. Ovdje ih promatramo s aspekta njihove uporabe pri organizaciji i konstrukciji komunikacijskih cjelina i tvrdimo da su poštapalice neophodni konverzacijski elementi čija funkcija proizlazi iz elementarnih mehanizama konverzacijske razmjene definiranih u Sacks et al. (1974) – potrebe da se pri konverzaciji umanje praznine i simultani govor. Analiza obuhvaća oko 550 poštapalica izdvojenih iz korpusa (Kurtić et al. 2012) koji se sastoji od audio-vizualnog zapisa razgovora četiriju govornika bosanskog jezika (oko četiri sata snimljenog materijala). Služeći se metodološkim okvirom konverzacijske analize, opisat ćemo različite funkcije poštapalica, čime ćemo nastojati revidirati tvrdnje da su poštapalice smetnja u konverzaciji.

1. Poštapalice – pomagalo u komunikaciji ili jezična anomalija

Periferno mjesto poštapalica u formalno-gramatičkim modelima iskazuje se njihovom sintaktičkom nepovezanošću s ostatkom rečenice, nejasnom funkcijom, nepostojanjem valjanog razloga da ih se koristi, te sličnim definicijama koje ukazuju da su to *riječi koje nisu logički povezane s rečenicom* (Simeon 1969: 114), *riječi kojima se tko često služi u govoru bez potrebe* (Anić 1994), *riječi koje neki govore bez veze s njihovim smislom* (Barić et al. 1997: 282), *uobičajeni izrazi izvan sadržaja što ih rabi loš govornik kada mu nedostaje riječ* (Goldstein 2000) i sl.

Poštapalice se u gramatikama bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika najčešće nalaze u dijelu gramatike gdje se govori o partikulama. Tomu smo pristupili s posebnom pažnjom, tim više što ima autora koji se u osvrtima na partikule vode njihovom *kolebljivom*, *gipkom* i *nestabilnom funkcijom*, koja je određena konkretnom govornom situacijom u kojoj se partikule koriste (Lalević 1957: 87–91). Vrljić (2007: 61) u poštapalicama prepoznaje neka od obilježja uzvika, koji su također u kategoriji nepromjenjivih riječi. S obzirom na to mjesto poštapalica u gramatikama, mogući razlog bliskosti poštapalica i partikula prepoznajemo u tomu što se partikulama obično smatraju kratke, nepromjenjive riječi, odnosno time se označuje gramatička kategorija koja obuhvaća sve što nije podložno jednostavnoj sintaktičkoj i semantičkoj generalizaciji, obično percipirano i kao kategorija tzv. otpadaka (Nigoević 2011: 126–127). Međutim, definirati poštapalice samo u skladu s njihovom povezanošću s partikulama ne bi bilo najpreciznije rješenje, jer se u funkciji poštapalica nalaze i riječi koje pripadaju drugim gramatičkim kategorijama, prijedložno-padežni izrazi, zatim sintagme, pa i rečenice. Takav pristup dodatno bi bio otupljen i zanemarenjem činjenice da se klasične gramatičke kategorije (npr. zamjenice) mogu kategorizirati s obzirom na njihovu funkciju, što vrijedi i za partikule (npr. upitne, poticajne i sl.), no tu valja obratiti pažnju na konkretnu primjenu partikule u konverzaciji, jer je potpuno definiranje jezičnog sredstva određeno njegovom stvarnom funkcijom, npr. *Jesi li ti taj?* primjer je uporabe upitne partikule *li*, no ona u primjeru *Ti li si taj!* gubi to svojstvo upitnosti, tj. tu se naglašava modalnost. U vezi s tim, mišljenja smo da je ambiguitet klasičnih gramatičkih kategorija (u ovom slučaju konkretno: pokaznih zamjenica i partikula) važan za razumijevanje funkcije poštapalica, odnosno za njihovo definiranje.

Badurina i Matešić (2007) vrlo jasno izdvajaju pet kriterija za prepoznavanje poštapalica, od kojih posebno izdvajamo semantički kriterij – korištenje ‘izraza koji nema sadržaj’ i sintaktički kriterij – odsustvo povezanosti s rečenicom. Ovim kriterijima pridodaju i *kriterij ponavljanja*, odnosno česte uporabe

istog jezičnog sredstva u komunikacijskoj interakciji (Badurina i Matešić 2007: 16–17). Kriterij ponavljanja u obzir uzima i Vrljić (2007) koji naglašava potrebu razlikovanja poštalice i pleonazama, ali ističe da im je zajedničko što ih ‘dobar stil podjednako ne podnosi’ (Vrljić 2007: 62).

Odnos spram ovih jezičnih sredstava donekle je sličan i u drugim lingvističkim tradicijama – u engleskom jeziku poštalice prepoznajemo u značenju termina *fillers*, *hesitation words*, *hesitation markers*, *placeholders*, u talijanskom *particelle* (kratke nenaglašene pomoćne riječi, koje mogu biti i zamjenice), *muletillas* u španjolskom i sl.

S obzirom na to da poštalice proklizuju iz tradicionalnih lingvističkih kategorija, one su inherentno svojstvo govornog diskursa te ih u ovom radu poistovjećujemo s ‘diskursnim oznakama’ spontanog govora. Svaki diskurs, kao osobit, specijalizirani vid uporabe jezika (Van Dijk 1997: 2–4) sadrži specifične signalne, interakcijske elemente kojima se održava diskursni tok,¹ a sam govorni diskurs prepoznatljiv je vid uporabe mnogih jezičnih sredstava koja se isključuju iz formalno-gramatičkih modela, koja, međutim, u konverzacijskoj interakciji imaju svoju funkciju, najčešće u doprinosu koherentnosti i koheziji. Jasno je da je upravo u odnosu tzv. klasične gramatičke tradicije i funkcionalnog pristupa razlog mnogobrojnih definicija gramatičkih kategorija, npr. postojanje desetina definicija rečenice, sve do onih definicija koje naglašavaju dihotomiju *rečenica* – *iskaz*, u kojoj se iskaz smatra konkretnom realizacijom (kontekstno neovisne sintaktičke) rečenice.

Uporaba se diskursnih označivača također promatra marginaliziranom i tradicionalno se vezuje uz nekompetentne i nedosljedne govornike (Watts u Mey 2009: 190–192). Prema Trillo Schenkein (1972) i Jefferson (1978) prvi su koji su naglasili važnost istraživanja ovih neodređenih komunikacijskih elemenata koji izvrću i izobličuju sintaksu te imaju mnoštvo nedefiniranih značenja. Dik (1989) ove elemente naziva ‘ekstra-klauzalnim sastavnicama’ čiju ulogu u jeziku opisuje s obzirom na pretpostavljenu podjelu svakog prirodnog jezika na klauze i ekstra-klauzalne sastavnice – koje nisu niti klauze niti njihovi dijelovi. Ovi autori ekstra-klauzalne elemente vezuju uz govornu komunikaciju, što smatraju osnovnim parametrom njihove analize (Trillo u Mey 2009: 190–192).²

Trillo prepoznaje tri glavna pristupa u analizi diskursnih označivača: konverzacijski, gramatičko-sintaktički i diskursno-kognitivni. Prema njemu Sche-

¹ Tako u analizi medijskog diskursa O’Keeffe osobitu pažnju usmjerava na ‘označivače neprecizne kategorije’ kao sredstvo kojim se ostvaruje pseudo-intimnost (O’Keeffe 2006: 129–131).

² U nastavku samo Trillo 2009.

gloff (1984) nazivajući ih ‘nastavljačima’ tvrdi da su to jezična sredstva koja govornik koristi kako bi sugovorniku pokazao da oblikuje koherentnu govornu cjelinu. Slično ovome, Schiffrin (1987) ističe da su diskursni označivači ‘sekvencijski ovisni elementi koji ograđuju govorne jedinice’, čime se ističe njihovo vezivanje za govornu interakciju i usklađivanje sa sugovornicima (Trillo 2009: 192–193).

Prema Trillo gramatičko-sintaktički pristup diskursnim označivačima prepoznatljiv je u radovima Knotta i Dalea (1994) koji ih smatraju jednostavnim lingvističkim izrazima i imenuju ih sintagmom ‘natukničke fraze’. Fraser (1999) ističe da diskursni označivači povezuju neke diskursne dijelove čiji su dio i naglašava da ne konstituiraju zasebnu sintaktičku kategoriju, njihovo značenje je proceduralne, a ne konceptualne naravi te da svaki diskursni označivač ima specifično, jezgreno značenje (Trillo 2009: 192–193).

Trillo (2009) uočava problematičnost nastojanja da se diskursni označivači promatraju s aspekta ‘statičnosti’, tj. kontekstne neovisnosti, odnosno da im se pripišu svojstva prepoznatljiva u klasičnoj lingvistici. Njihovo svojstvo dinamičnosti oslikava se kroz diskursno-kognitivni pristup koji ih promatra kao dinamična sredstva koja popunjavaju diskursna i kognitivna ležišta. Trillo dovodi u pitanje jezgreno značenje pojedinačnih diskursnih označivača i smatra da njihovo značenje i funkcija ovise o kontekstu i prozodijskim obilježjima, te da diskursne oznake pokazuju da govorna interakcija mora imati ‘pragmatički skelet’ koji se sastoji od takvih ležišta koja mogu biti popunjena ovim jezičnim sredstvima. U engleskom jeziku razlikuje diskursne označivače u trima grupama – izvankategorijalnih sredstava (*yeah, yep, m, mhm* i sl.), leksičkih sredstava (*listen, well, good, fine* i sl.) te leksičkih sastavnica (*I think, you know, the thing is, oh Dear God* i sl.). Ova podjela uvjetovana je ‘diskursnom gramatikalizacijom’, sinkronim sustavom funkcionalne preinake koji određuje uporabu određenog diskursnog označivača u skladu s principom prikladnosti. Ovaj princip temelji se na odsustvu izvanjskog skupa pravila koja određuju ispravnu ili pogrešnu uporabu diskursnih označivača, odnosno sudionici komunikacijske interakcije prilagođavaju se danoj komunikacijskoj situaciji s obzirom i na ekstralingvističke parametre kakvi su društvena klasa, kontekst, uzrast govornika i sl. (Trillo 2009: 192–193).

Nigoević također ističe da se pristupi diskursnim oznakama uvelike razlikuju te se pod tim nazivom uzimaju raznoliki jezični elementi – prilozima, uzvici, veznici, rečenice, glagoli i prijedložno-padežni izrazi. Heterogenost ove skupine jezičnih elemenata ujedno implicira potrebu da se diskursne oznake analiziraju izvan formalno-gramatičke analize jezika što znači da o diskursnim oznakama

treba razmišljati s obzirom na paradigmu funkcionalnosti, a ne kao o klasičnim vrstama riječi ili sastavnicama rečeničnih nizova, mada se i u funkcionalnom pristupu uočavaju terminološke razlike (Nigoević 2011: 121–125).

Prototipni predstavnici poštapalice u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku jesu deiktičke riječi: pokazna zamjenica u muškom rodu *onaj*, pokazna zamjenica za muški rod *ovaj* te pokazna zamjenica za srednji rod *ono*. U primjerima deiktičkih riječi obično izostaje deklinacija i one obično zadržavaju svoj osnovni oblik, iako se, nešto rjeđe, mogu čuti primjeri *ovoga* i *onoga*. Najčešći primjeri poštapalice su i glagolski oblici – *znači*, *znaš* i *kaže*, koji ostaju lišeni konjugacije, a imperativni oblik *znaš* pokazuje osobinu da se prilagođava sugovorniku u skladu s kriterijem uljudnosti te ga možemo naći u obliku *znate*.

Nepromjenjivost je u mnogim slučajevima odraz procesa ‘fiksacije’, odnosno gramatikalizacije (Nigoević 2011: 131–132). Osim što u ulozi poštapalice najčešće prepoznavamo jednu riječ, nije neobično da u istoj ulozi budu dvočlani i višočlani izrazi, pa i zasebne, obično kraće rečenice: *je l’*, *ne znam*, *šta ja znam*, *kako se zove* i sl. Upitni izrazi ovdje navedeni specifični su po tomu što uporaba tog izraza ne zahtijeva odgovor, jer se ne radi o pitanju: ‘Ja sam, *kako se zove*, tebi htio pomoći’, ili ‘Ti si, *šta ja znam*, loše postupio’.

Konverzacija jest interakcijski proces u kojem sudionici razgovora daju obostrani doprinos razvoju i toku konverzacije. Izraze nalik primjerima: *kontaš*, *kužiš*, *znaš*, *je li (je l’)* i sl. razumijevamo fatički, isto kao i Badurina i Matešić (2007: 19), jer je riječ o jezičnim sredstvima kojima se izravno djeluje na održavanje komunikacijskog kanala, odnosno pažnje sugovornika.

Odrediti je li neko jezično sredstvo diskursna oznaka moguće je primjenom postupka provjere tog sredstva na parafraziranje ili negaciju, a slično može pokazati i mogućnost gradacije ili sličnog tipa kvantifikacije te ‘test brisanja’ s ciljem da se provjeri propozicijski sadržaj bez obrisanog sredstva (Nigoević 2011: 141–142).

Neki, tradicionalno nazvani ‘neartikulirani izrazi’ – *aha*, *mhm*, *hm*, *uhh* i sl. također pokazuju svoju sličnost s poštapalicama, u prvom redu u tomu što imaju sličnu pomoćnu funkciju u komunikaciji, a Schegloff (1982) ih imenuje *nastavljajcima* (eng. *continuers*) što su *oblici govora posebno dizajnirani s ciljem da pokažu da naredni sudionik razgovora ne želi preuzeti govorničku poziciju na mjestu u konverzaciji gdje bi to mogao učiniti. Nastavljajči kakvi su, yes, mm, hm, uh huh i dr. iskazuju se tokom produžetka govornog poteza trenutnog govornika (...) čime sudionik razgovora pokazuje da ne želi preuzeti govornu poziciju* (vidi u Liddicoat 2007: 66–68).

Od spomenutih izraza, definiciji klasičnih poštapalica, s obzirom na primjenu kriterija supstitucije, najbliži su *um* i *uhh*. Clark i Tree (2002) u vezi s ovim dvama nastavljajima u akademskom diskursu ističu da prvi (*um*) označuje duže odlaganje u govoru, dok *uhh* označuje kraće; ovim se sredstvima može implicirati više funkcija – potraga za pravom riječju, odlučivanje što reći, zadržati govornu poziciju i prepustiti govornu poziciju sugovorniku, te da u skladu s tim uporaba ovih sredstava u komunikacijskoj interakciji ne pokazuje izražene razlike u odnosu na uporabu drugih jezičnih sredstava (Clark i Tree 2002: 73–74).

Formalna obilježja poštapalica (prozodijska, sintaktička i semantička) mogu se uzeti kao polazni kriteriji u njihovom definiranju, ali sama za sebe nisu dovoljna. Najočiglednija morfološka karakteristika diskursnih oznaka jest njihova nepromjenjivost, odnosno ‘fiksiranost’ i odstupanja od klasičnih morfoloških kategorija, a sintaktičke specifičnosti jesu da diskursne oznake ne utječu na sintaktički ustroj rečenice, čiji je pandan, s aspekta konverzacijske analize, konstrukcijska komunikacijska jedinica, jer u spontanij konverzaciji cjelovite i sintaktički pravilne rečenice vrlo rijetko susrećemo.

U slučaju deiktičkih riječi, njihov izgovor nosi prepoznatljivo razlikovno obilježje u odnosu na uporabu tih riječi u funkciji pokaznih zamjenica, npr. *onaj* čovjek i *želim ti reći da, onaj, nije sve tako jednostavno*. Isto vrijedi i za zamjenice *ovaj* i *ono*.

2. Teorijsko-metodološki okvir

Konverzacijska analiza (KA) jest sustavna i strukturirana analiza spontanog razgovora, strogo usmjerena na empirijske rezultate i indukcijski pristup konverzacijskoj interakciji, često uz primjenu računalnih i audio-vizualnih tehnologija. KA konverzaciju ne promatra samo kao jednostavnu uporabu lingvističkog kôda, već kao strukturirani, funkcionalni, kontekstno ovisni, sustavni društveni događaj. KA odstupa od klasičnih formalno-strukturalističkih poimanja jezika i komunikacije i propituje stavove da su razlike u govoru (‘oštećenom jeziku’) nefunkcionalne, u odnosu na razlike u jeziku u kojem sustav opozicija dovodi do funkcionalnih razlika. Konverzacijska je interakcija obilježena principima dosljednosti kojima se definira koje lingvističke forme sudionici razgovora koriste kako bi dali svoj doprinos razgovoru pa se govor promatra kao vid socijalne interakcije i uzajamni je interakcijski napor sudionika konverzacije. Zadatak analitičara koji se bavi ovim pitanjima upravo jest opis takve uređenosti koji kreiraju sudionici razgovora, opis samog mehanizma konverzacije.

Društvena interakcija oblikovana je kontekstualizacijom, no KA naglašava dinamičnost konteksta koja se ogleda u procesu nastavljanja na prethodno izrečeno i usmjeravanja na ono što slijedi. KA podrazumijeva analizu jezičnih sredstava i komunikacijskih strategija koje sudionici koriste kako bi ostvarili određeni komunikacijski cilj/radnju. U dominirajućem indukcijском pristupu KA prednost daje empirijskim podacima i nemotiviranoj analizi podataka, što je postupak kojim se izbjegavaju potencijalne predrasude i čime se daje veća relevantnost rezultatima istraživanja.

2.1. TCU

Sacks et al. (1974) tvrde da je sustavnost u konverzaciji izravno uvjetovana uporabom visoko kontekstno ovisnih komunikacijskih elemenata koje nazivaju konstrukcijskim komunikacijskim jedinicama (eng. *turn constructional units* – TCU). Sudionici razgovora znaju kada primijeniti određenu komunikacijsku aktivnost upravo s obzirom na to da imaju nesvjesno znanje o ovim jedinicama u komunikaciji (TCU). S obzirom na njenu prirodu funkcionalnosti i dinamičnosti, TCU je lingvistička forma koja se ne može u potpunosti prepoznati s obzirom na sintaktičku strukturu, a razlog zašto je to tako jest što TCU može biti jedna jedina riječ, fraza, rečenica ili duži diskursni odsječak, odnosno svaki lingvistički konstituent u određenom kontekstu može funkcionirati kao TCU. Međutim, iako su sačinjene od strukturnih elemenata, TCU same po sebi nisu strukturno definirane jedinice onako kako su to riječi, klauze i rečenice. Razlog je u tomu što su ove tradicionalne gramatičke jedinice kontekstno slobodne, dok su TCU kontekstno osjetljive i dinamične, tako da odluka što u danom trenutku može biti TCU može biti načinjena samo u posebnom kontekstu. Za razliku od tradicionalnih gramatičkih jedinica, u ulozi TCU često su oni dijelovi govora koje u klasičnoj gramatičkoj analizi ne bismo mogli promatrati zasebno – samostalni prijedlozi, priloz i sl.

Interpretacija TCU također je kontekstno ovisna, jer se ne može tvrditi da određena gramatička jedinica koja je jednom bila u ulozi TCU to bude uvijek. Jedno od važnih obilježja TCU jeste njihova mogućnost projiciranosti, pod čim se misli na činjenicu da primatelj poruke može ugrubo znati što bi trebalo učiniti kako bi dovršio govornu jedinicu koja se trenutno realizira, odnosno nastavio njenu putanju.

TCU se dovršavaju na mjestima mogućeg završetka tekuće TCU, na točkama koje se zovu relevantna prijelazna mjesta ili TRP (eng. *transition relevance places*). TCU se smatra dovršenom, kako to ističu Ford i Thompson, kada se istovremeno realiziraju tri tipa kompletnosti: gramatička (sintaktički kom-

pletna jedinica), intonacijska (govorni odsječak javlja se u intonacijskoj konturi koja ukazuje da je jedinica završena) i kompletnost kao radnja (postaviti pitanje, dati odgovor i sl.) (Ford i Thompson u Liddicoat 2007: 58–59).

Različiti pristupi problematici dovršenosti komunikacijskih jedinica pokazuju da je pokušaj iznalaženja jednoobrazne dekontekstualizirane definicije TCU izuzetno složen. Glavni uzrok takvoj složenosti jest fenomen kontekstne osjetljivosti o kojem je teško govoriti s aspekta formalnih termina. To je razlog da se najveća pažnja u definiranju TCU poklanja njihovom promatranju kao dovršene radnje, što znači da ako takva jedinica nije potencijalno dovršena kao relevantna konverzacijska radnja u svome kontekstu, o njoj ne možemo govoriti kao o sastavnoj jedinici govornog slijeda.

Određivanje mogućeg završetka govornog iskaza posebno se sagledava s obzirom na pridjev ‘moguć’, jer u prirodno ostvarenom razgovoru nije moguće s potpunom sigurnošću odrediti *stvarnu* dovršenost. Sudionici razgovora ne znaju unaprijed gdje će se njihov govorni iskaz završiti, samo znaju kada bi se *mogao* završiti (Liddicoat 2007: 60–61).

Liddicoat (2007) smatra da su stvarni završetci sami po sebi irelevantni, jer je za ponašanje sudionika u komunikaciji važnija orijentiranost prema točkama kada bi se govorni iskaz mogao završiti. To je razlog radi kojega se u postupku uključivanja u razgovor, slikovito kazano ‘borbe za govorničku poziciju’ sugovornik usmjerava na točke mogućeg završetka na kojima su uobičajena kraća preklapanja, tj. simultani govor. Usmjerenost na ona mjesta na kojima može doći do izmjene govornika omogućuje blag prijelaz od jednog do drugog govornika i zostanak nepotrebnih pauza. Moguća izmjena govornika na TRP točkama znači da bi izmjena govornika na tom mjestu bila ‘legitimna naredna radnja’, pod čim se misli da takva izmjena na tom mjestu ne bi bila shvaćena kao prekid ili nepristojnost. Kada započne govoriti, govornik ima pravo da proizvede jedan potencijalno dovršen dio govora, a na završetku ove TCU pravo da se proizvede nova TCU mora biti ostvareno interakcijski. Upravo zato što je mogući dovršetak tranzicijski relevantan, govornici imaju pravo da proizvedu jednu TCU i da dovrše cijelu TCU. Ipak, postoje neki slučajevi kada govornici rade na tome da dobiju pravo da produže svoj udio u govoru koji čini više od jedne TCU, kakav je primjer dužeg izlaganja. U ovakvim slučajevima relevantnim se smatra završetak produžetka.

U uspostavljanju pravila za izmjene govornika važno je razumjeti da se ova pravila ostvaruju interakcijski, što znači da se ne radi o skupu unaprijed dodijeljenih eksternih pravila. Jedan od komunikacijskih signala pomoću kojeg sudionici razgovora znaju kada uzeti riječ jesu pauze, pošto se u najčešćim sluča-

jevima očekuje da započnemo govoriti u trenutku kada naš sugovornik to prestane. Međutim, pokazuje se da pauze nisu najbolje mjerilo, zato što se izmjenne govornika često odvijaju bez pauza, a njihovo prisustvo vrlo često ukazuje na neku vrstu komunikacijske ili interakcijske smetnje.

3. Pozicijska obilježja poštapalica i njihova funkcija u TCU

Pozicijska obilježja poštapalica u TCU također se analiziraju s funkcionalnog aspekta, s obzirom na to da TCU nisu statične govorne jedinice te da su visoko kontekstno ovisne. To znači da analiza pozicijskih obilježja poštapalica u komunikacijskim jedinicama u krajnjoj liniji može donijeti rezultat o pozicijskoj valentnosti određene poštapalice.

Općenita sintaktička obilježja diskursnih oznaka pokazuju da prevladava distribucijska raznovrsnost i njihova relativno velika mobilnost. Nigoević to promatra s obzirom na svojstvo ‘marginaliziranosti’ i sintaktičke neovisnosti diskursnih oznaka od ostatka iskaza.

Dominirajući inicijalni položaj, u odnosu na medijalni i finalni, objašnjava se s obzirom na usmjeravanje moguće interpretacije, sužavanje konteksta i fokusiranje na mogući zaključak. Nigoević slično promatra i parentetske diskursne oznake, čija je funkcija da prekinu govorni iskaz i da funkcioniraju kao poticaj na usmjeravanje pažnje sugovornika na ostatak iskaza, također ističući da se diskursne oznake u finalnom položaju često percipiraju važnijima od drugih (Watts 1988). Osim ovoga, svojstvo diskursnih oznaka jest da se one same mogu međusobno kombinirati u nizove (Nigoević 2011: 134–135).

Jedna od zakonitosti konverzacijske interakcije jest pravo svakog sudionika razgovora da proizvede jednu potpunu TCU, uz interakcijski ostvarenu mogućnost da produži postojeću TCU ili da svoj govor nadogradi dodatnom TCU. Taj cilj ostvaruje se na potencijalnom dovršetku trenutne TCU, odnosno na prvoj TRP točki. Schegloff smatra da se na ovim mjestima strategijski koriste popunjivačka jezična sredstva koja imaju svojevrstu ‘žrtvenu ulogu’. Njihova funkcija može se razumjeti s obzirom na odliku spontanog i prirodnog razgovora (dakle, onoga koji nije uokviren pisanom skriptom) da se pauza (duža od 0,8 sekundi) smatra smetnjom, odnosno konverzacijskom pojavom koja zahtijeva primjenu mehanizma konverzacijskog popravka, tako da je uobičajeno da se na TRP točkama desi kratko, blago preklapanje (simultani govor). Primjena poštapalica na početku TCU tako shvaćena ima jasnu strategijsku ulogu svojevrsnog vezničkog sredstva kojim se ‘hvatamo’ za ono što trenutni govornik govori i time ostvarujemo mogućnost da iskažemo našu TCU u cijelosti.

Pozicijska obilježja odabranih poštapalica promatrali smo na šest pozicija u strukturi TCU – na početku, na kraju, oko sredine, bliže početku i bliže kraju TCU te kao neovisnu TCU, odnosno kada se poštapalica javlja kao zasebna TCU. U postupku transkripcije obično izostaje primjena pravila o velikim i malim slovima i, gdje je to moguće, futur prvi piše se fonetski.

Trenutni govornik može ostvariti određene aktivnosti kojima se na kraju TCU bori za produžetak svog govornog poteza. Ovu pojavu Schegloff (1982) imenuje ‘izravnim nasrtanjem’, pod čim se misli na smanjivanje prijelaznog prostora između dviju TCU, što se ostvaruje ubrzanim govorom, zadržavanjem silazne intonacije i povezivanjem dviju TCU (Liddicoat 2007: 75–76). Intonacijske specifičnosti deiktičkih riječi na samom kraju TCU ovdje razumijevamo s obzirom na tu funkciju, no intonacijska obilježja kulturološki specifičnog *ba* (što je često sredstvo iskazivanja modalnosti – npr. blagog prijekora) ovdje promatramo kao interakcijsku radnju kojom sugovorniku dajemo signal da se ‘uhvati’ za dio naše TCU i proizvede vlastitu TCU, npr. *Reci mi. / Reci mi ba...* Uporabu ove modalne riječi iz tog razloga nikada ne nalazimo na početku TCU, a ona ima donekle prepoznatljiva svojstva *syllaba paragogica*, dodataka čije se leksičko značenje vremenom izgubilo, kao i za diskursne oznake uočljivo svojstvo moguće fonetske reduciranosti nekadašnjeg (ovdje nepoznatog) punog oblika riječi.

Poštapalica *ba* u korpusu se javlja 16 puta (2,94% korpusa).

TCU 17: daj *ba* jesi l’ normalan

TCU 85: de *ba*

TCU 139: ja *ba*

TCU 240: ne smiješ *ba*

TCU 245: ma to su *ba* kompleksi *ba*

umetnuta oko sredine TCU:	2	(12,5%)
neovisna TCU:	0	(0%)
umetnuta bliže početku TCU:	1	(6,25%)
umetnuta bliže kraju TCU:	0	(0%)
na kraju TCU:	13	(81,25%)
na početku TCU:	0	(0%)

Uočljivo svojstvo poštapalice *ba* jest da se dominantno javlja na kraju TCU ili bliže sredini TCU. Na početku TCU ju ne bilježimo, kao ni njenu uporabu kao zasebne TCU, dakle kao samostalne riječi.

Poštapalicu *je l'* u korpusu bilježimo 25 puta (4,60% korpusa). Uporabu ove poštapalice, česte i u akademskom diskursu, razumijevamo fatički, tj. usmjerenu na komunikacijski kanal. Tome u prilog ide i njena valentnost prema samostalnoj, zasebnoj uporabi, a samo smo u jednom primjeru ('TCU 244: *sad je l' rekosmo tako?*') zabilježili njenu poziciju oko sredine TCU.

umetnuta oko sredine TCU:	1	(4%)
neovisna TCU:	24	(96%)
umetnuta bliže početku TCU:	0	(0%)
umetnuta bliže kraju TCU:	0	(0%)
na kraju TCU:	0	(0%)
na početku TCU:	0	(0%)

U sličnoj ulozi nalazi se i poštapalica *znaš* koju smo zabilježili 32 puta (5,89% korpusa).

- TCU 1071: al' *znaš* što je super
TCU 1074: ima *znaš* ono
TCU 959: *znaš* predaje od prvog razreda
TCU 433: pa *znaš* kako ono
TCU 119: i onda *znaš* onaj to se znalo

umetnuta oko sredine TCU:	1	(2,94%)
neovisna TCU:	16	(47,05%)
umetnuta bliže početku TCU:	3	(8,82%)
umetnuta bliže kraju TCU:	0	(0%)
na kraju TCU:	8	(23,52%)
na početku TCU:	4	(11,76%)

Njenu fatičku funkciju prepoznajemo u ulozi neovisne TCU u skoro polovici ukupno zabilježenih javljanja te blaže izraženu tendenciju da se javlja na kraju TCU.

Poštapalicu **znači** u korpusu nalazimo svega 7 puta (1,28%). Pokazuje blažu tendenciju da ide na početak TCU, a naći se može skoro na svim pozicijama.

TCU 294: i to je bilo **znači** na kraju treće godine

TCU 772: biraš dva čovjeka **znači**

TCU 296: **znači** nema opet ću **znači** po drugi put

TCU 140: uhh **znači** broj ljudi

umetnuta oko sredine TCU:	1	(14,28%)
neovisna TCU:	1	(14,28%)
umetnuta bliže početku TCU:	1	(14,28%)
umetnuta bliže kraju TCU:	0	(0%)
na kraju TCU:	1	(14,28%)
na početku TCU:	3	(42,85%)

Poštapalicu **uhh** nalazimo 115 puta (21,17% korpusa). Vrlo često javlja se kao neovisna TCU ili na samom početku TCU.

TCU 59: mi danas **uhh**

TCU 126: **uhh** tako da ne ide na prvi

TCU 204: suština je u tome da **uhh**

TCU 436: to se zvanično zove **uhh**

TCU 496: kako ja to nisam **uhh**

TCU 98: **uhh** devedeset osme

umetnuta oko sredine TCU:	4	(3,44%)
neovisna TCU:	36	(31,03%)
umetnuta bliže početku TCU:	2	(1,72%)
umetnuta bliže kraju TCU:	4	(3,44%)
na kraju TCU:	24	(20,69%)
na početku TCU:	45	(38,79%)

Poštapalica **ovaj** u korpusu je zabilježena 120 puta (22,01% korpusa). Najčešće se javlja kao neovisna TCU te na početku TCU.

- TCU 145: **ovaj** za one stvari
TCU 357: **ovaj** ako to uspiju
TCU 420: **ovaj** bar meni što je bilo
TCU 456: **ovaj** al' opet je malo čudno
TCU 305: nisam al' al' ali **ovaj** znam zagalamiti

umetnuta oko sredine TCU:	4	(3,33%)
neovisna TCU:	57	(47,5%)
umetnuta bliže početku TCU:	1	(0,83%)
umetnuta bliže kraju TCU:	0	(0%)
na kraju TCU:	12	(10%)
na početku TCU:	46	(38,33%)

Poštapalica **onaj** u korpusu se javlja 43 puta (7,91% korpusa). Kao i poštapalica **ovaj** ima tendenciju da se javlja kao zasebna TCU, ali s razlikom da se **onaj** češće javlja na kraju i bliže kraju TCU. Na početku TCU rijetko je nalazimo.

- TCU 271: skroz je **onaj**
TCU 465: ljudi koriste sve i svašta **onaj**
TCU 521: njemački je **onaj**
TCU 622: ona je baš tamo **onaj**
TCU 136: ja sam psihologiju zadnju **onaj** polagala

umetnuta oko sredine TCU:	2	(4,65%)
neovisna TCU:	19	(44,19%)
umetnuta bliže početku TCU:	1	(2,32%)
umetnuta bliže kraju TCU:	6	(13,95%)
na kraju TCU:	13	(30,23%)
na početku TCU:	2	(4,65%)

Poštalicu *ono* u korpusu bilježimo 185 puta (34,06% korpusa). Iako se javlja na svim pozicijama, češća je na samom kraju TCU, na početku i kao neovisna TCU. Najmanje puta zabilježena je bliže kraju TCU.

- TCU 293: *ono* imaš predstavu neku
TCU 319: bar kod nas je gore super atmosfera *ono*
TCU 412: vjeruj mi *ono*
TCU 534: *ono* vjerovatno drugi svjetski rat
TCU 167: ne znam šta će biti s nama *ono*

umetnuta oko sredine TCU:	17	(9,19%)
neovisna TCU:	33	(17,84%)
umetnuta bliže početku TCU:	16	(8,54%)
umetnuta bliže kraju TCU:	9	(13,95%)
na kraju TCU:	61	(32,97%)
na početku TCU:	49	(26,47%)

Tablica 1. Prikaz pozicijskih obilježja poštapalice u korpusu

<u>pozicija poštapalice u TCU</u>	<u>primjera iz korpusa</u>	<u>procentualno</u>
početak TCU:	32	5,89%
kraj TCU:	186	34,25%
bliže početku TCU:	25	4,60%
bliže kraju TCU:	19	3,49%
oko sredine TCU:	132	24,30%
neovisna TCU:	149	27,44%
širi prikaz:		
početak i bliže početku TCU:	57	10,49%
kraj i bliže kraju TCU:	205	37,75%
sredina TCU:	132	24,30%
neovisna TCU:	149	27,44%

4. Zaključak

Poštapalice su prepoznatljiva jezična sredstva koja se obično smatraju sintaktički i logički nepovezanim s rečenicom, jer se radi o nepromjenjivim, semantički praznim riječima koje nemaju jasnu funkciju niti, smatra se, valjan razlog da ih se koristi. Postoji više sličnih pristupa definiranju poštapalica, a najčešći su vezani za naglašavanje sintaktičke i semantičke nepovezanosti poštapalica s rečenicom te kriterij izrazito čestog ponavljanja istog jezičnog sredstva u istom ili susjednim govornim iskazima. Sličan odnos spram ovih jezičnih sredstava je i u drugim lingvističkim tradicijama koje ih prepoznaju u značenju sintagme ‘ekstra-klauzalni elementi’, ‘natukničke fraze’, ‘popunjivači’, ‘držači govorne pozicije’, ‘diskursne oznake’ i sl. U ovome radu poštapalice promatramo kao inherentno svojstvo diskursa spontane konverzacije, s obzirom na Van Dijkovo (1997) određenje diskursa kao specifičnog vida uporabe jezika, koji, kao i svaki diskurs, sadrži specifične signalne elemente kojima se održava diskursni tok i koji doprinose koherentnosti i koheziji diskursa. Govorni diskurs stoga obiluje jezičnim sredstvima koja se isključuju iz klasičnih formalno-gramatičkih modela, ali koja u komunikaciji imaju svoju funkciju.

Heterogenost kategorije diskursnih oznaka i njihova gramatikaliziranost impliciraju funkcionalni pristup, dakle izvan formalno-gramatičke analize jezika, no pokazuje se da i u takvom pristupu postoje različiti stavovi koji ukazuju na to da je jednoobrazna definicija diskursnih oznaka teško uhvatljiva.

Postupci ekstrakcije poštapalica te njene supstitucije ili eliminacije (testom brisanja) obično su pouzdano sredstvo da se pokaže je li neko jezično sredstvo poštapalica. No, kada je riječ o tzv. neartikuliranim jezičnim sredstvima, koje Schegloff naziva ‘nastavljačima’ (a koje neki autori također smatraju poštapalicama), signalnim elementima koji pokazuju da ne želimo u danom trenutku sudjelovati u razgovoru, izrazi *um* i *uhh* ne pokazuju mogućnost takve supstitucije i oni su predmetom zasebnih detaljnijih studija o konverzacijskim strategijama. Poštapalice pokazuju i fonetske specifičnosti, odnosno intonacijske razlike u odnosu na uporabu iste riječi u njenoj ‘ne-poštapajućoj’ funkciji, što pokazuje deiktičke riječi *onaj*, *ovaj* i *ono*.

Konverzacijska je analiza jedan od funkcionalnih pristupa analizi komunikacijske interakcije i konverzaciju promatra kao sustavnu interakciju koja nije ‘oštećeni jezik’, nego interakcijski proces oblikovan kontekstualizacijom i sustavnim zakonitostima sudjelovanja u razgovoru. TCU jedinice su osnovne konverzacijske jedinice, ne mogu biti definirane dekontekstualizirane, a u njihovoj ulozi mogu biti riječi, fraze, rečenice i sl. Ove su jedinice najvećim dijelom definirane na osnovi komunikacijskih ciljeva, odnosno ostvarenja konver-

zacijske radnje. Sustavnost izmjena govornika određena je usmjerenjem prema TRP točkama na kojima se obično dešava kraće govorno preklapanje.

Funkciju poštapalica ovdje promatramo s obzirom na pozicijsku valentnost u TCU jedinicama, odnosno na dinamičnost njihove izmjene i težnje govornika da preuzmu ili zadrže govornu poziciju. Rezultati našeg istraživanja pokazuju sljedeće:

– kulturološki specifično *ba* svoju modalno-signalnu funkciju ostvaruje time što se često javlja na kraju TCU jedinica, nikada ne dolazi na početak niti funkcionira kao samostalna TCU;

– fatičke poštapalice *je l'* i *znaš* usmjerene su na komunikacijski kanal (što dovodi u pitanje tvrdnje da poštapalice izazivaju buku u komunikacijskom kanalu) i ove poštapalice se najčešće javljaju kao zasebne TCU jedinice;

– poštapalica *znači* pokazuje tendenciju da se javlja na početku TCU jedinica, što uočavamo i za poštapalicu *uhh* – koja se često javlja i kao neovisna TCU;

– poštapalica *ovaj* vrlo je često neovisna TCU ili se nalazi na početku TCU jedinica; *onaj* je također dominantno neovisna TCU, ali i bliža kraju TCU jedinica, dok je poštapalica *ono* najviše na početku i na kraju TCU jedinica te neovisna TCU jedinica.

U našem korpusu uočeno je da su poštapalice najviše pozicijski valentne na kraju TCU ili prema njenom kraju (37,75%), približno podjednako javljaju se u sredini TCU i kao neovisne TCU, dok ih je najmanje (10,49%) na samom početku TCU. Izraženiju valentnost na kraju i prema kraju TCU razumijevamo s obzirom na produženje TCU, odnosno zadržavanje govorničke pozicije ili kao poticaj sugovorniku. Rezultati pokazuju i zastupljenost poštapalica kao neovisnih TCU, odnosno radi se o poštapalicama koje najčešće imaju fatičku funkciju održavanja komunikacijskog kanala ili pružanja govorne podrške. S tim u vezi, rezultati ovog istraživanja mogu se smatrati polazištem za slična istraživanja na većem korpusu.

Literatura:

- BADURINA, LADA; MATEŠIĆ, MIHAELA 2007. Poštapalice pod povećalom: o jednoj posebnoj vrsti diskursnih oznaka. *Zbornik radova 'Tuzla. Grad na zrnu soli'*, Turbić-Hadžagić, Amira (ur.), Tuzla, 9–25.
- CLARK, HERBERT H.; JEAN E. FOX TREE 2002. Using *uh* and *um* in spontaneous speaking. *Cognition* 84. London: Elsevier, 73–111.

- KURTIĆ, EMINA; BILL WELLS; GILL BROWN; T. KEMPTON; AHMET AKER 2012. A corpus of spontaneous multi-party conversation in Bosnian Serbo-Croatian and British English. *Proceedings of the International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)*, Calzolari, Nicoletta i dr. (ur.), Istanbul, 1323–1327.
- LALEVIĆ, M. S. 1957. *Kategorije reči srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- LIDDICOAT J., ANTHONY 2007. *An Introduction to Conversation Analysis*. London: Continuum.
- MEY, JACOB L. 2009. *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. 2nd edition. London: Elsevier.
- NIGOEVIĆ, MAGDALENA 2011. Neka načela određivanja diskursnih oznaka. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37/1, Zagreb, 121–145.
- O'KEEFFE, A. 2006. *Investigating media discourse*. London – New York: Routledge, 129–131.
- SACKS, HARVEY; EMANUEL SCHEGLOFF; GAIL JEFFERSON 1974. A Simplest Systematics for the Organisation of Turn-Taking for Conversation. *Language*, 50, 696–735.
- TRILLO, J. R. 2009. Discourse markers. *Concise Encyclopedia of Pragmatics, 2nd edition*, Mey, J. L. (ur.), London: Elsevier, 191–195.
- VAN DIJK, T. A. 1997. *Discourse as structure and process*. London: SAGE Publications.
- VRLJIĆ, STOJAN 2007. Poštalice u hrvatskom jeziku. *Jezik*, 54, Zagreb, 60–64.

Poštapalice u razgovornome bošnjačkom jeziku: pozicijska obilježja i funkcija poštapalica u konstrukcijskim komunikacijskim jedinicama

Sažetak

U ovome se radu bavimo formom i funkcijom poštapalica u razgovornome bošnjačkom jeziku s obzirom na njihovu pozicijsku valentnost u konstrukcijskim komunikacijskim jedinicama (TCU). Poštapalice zauzimaju rubno mjesto u formalno-gramatičkim modelima i najčešće se analiziraju sa stilskoga ili sociolingvističkoga aspekta, pri čemu se njihova uporaba ne preporučuje, jer se smatraju obilježjem lošega govornog stila i nepotrebnim dodatcima u govoru. Ovdje ih promatramo s aspekta njihove uporabe pri organizaciji i konstrukciji komunikacijskih cjelina i tvrdimo da su poštapalice nužni konverzacijski elementi čija funkcija proizlazi iz elementarnih mehanizama konverzacijske razmjene definiranih u Sacks i dr. (1974) – potrebe da se pri konverzaciji umanje praznine i simultani govor. Analiza obuhvaća oko 550 poštapalica izdvojenih iz korpusa (Kurtić i dr. 2012) koji se sastoji od audiovizualnoga zapisa razgovora četiriju govornika bošnjačkoga jezika (oko četiri sata snimljene građe). Služeći se metodološkim okvirom konverzacijske analize, opisuju se različite funkcije poštapalica, čime se nastoji revidirati tvrdnje da su poštapalice smetnja u konverzaciji.

Ključne riječi: poštapalice, TCU, pozicijska obilježja, spontani razgovor

Ključne riječi: poštapalice, TCU, pozicijska obilježja, spontani razgovor